

סקירת ספרים

הערכת יכולות הוריות

מאת: אביגיל גולומב, גבריאל וייל ורות סיטון

ירושלים: מאגנס, 2012 (168 עמודים)

ריקי פינצי-דותן

ספרם של ד"ר אביגיל גולומב ועמיתיה צופן בחובו את ניסיונם עתיר השנים של המחברים בעריכת חוות דעת לבית משפט בענייני משמורת ילדים בעת גירושין או פרידה של ההורים ובענייני אפוסטרופסות עקב פגיעה והתעללות בילדים. ההחלטות בנושאים אלו הן החלטות כבדות משקל, ויש להן השלכות ארוכות טווח על עתידם ועל בריאותם הנפשית של הילדים. המלצותיהם של אנשי המקצוע הן על סמך המצב בהווה, שכן אין ביכולתם לנבא השתנות בנסיבות החיים של ההורים והילדים ובתפקודם ("בחוות הדעת הדגש הוא על העתיד. העבר משמש רק להסקת מסקנות עתידיות" [עמוד 59]). יתרה מזאת, ההמלצות ניתנות בנקודת זמן מסוימת ובשלב התפתחותי מסוים בחיי הילד; עם גדילתו, גם צרכיו וגם כוחות ההתמודדות שלו משתנים. בסבך החלטות אלו, הרוויות סוגיות אתיות ודילמות מקצועיות, הספר מנסה לשמש כמגדלור המכוון את אנשי המקצוע.

ניתן לחלק את הספר לארבעה חלקים עיקריים: הליך הכנת חוות הדעת, ההיבטים המשפטיים (נהלים, חוקים ודינים), תיאור שירותי הרווחה הרלוונטיים לתהליך וחותמים את הספר תיאורי מקרה – שניים מהם עוסקים בגירושין, ואחד – באימוץ.

החלק הראשון, שהוא לב לבו של הספר, עוסק בהליך הכנת חוות הדעת, והוא עונה ללא ספק על מטרת הספר "להכיר את המגרש [של המערך המשפטי] דרך עיניהם של אנשי בריאות הנפש, לאתר את הבעיות בכניסה אליו ולהציע דרכי התמודדות הולמות" (עמוד 2). המחברים מתייחסים לשוני המשמעותי שבין בדיקה קלינית "רגילה" לבין בדיקות לצורך הכנת חוות דעת: שיקול צורכי הילד ו"טובת הילד" בהתאם ליכולתם של ההורים למלא צרכים אלו בהווה ובעתיד, הבעת עמדה וגיבוש המלצות, שקיפות חוות הדעת בפני נשואי העניין וחשיפה לביקורת של המערכת המשפטית. המחברים אף מתייחסים לרגשות המתעוררים אצל הבודק או הבודקת נוכח הערכת "טובת הילד" (ורומזים לתהליכי העברה נגדית).

הערה לי באשר לזהות עורך חוות הדעת (בספר מצוין "פסיכיאטר מומחה לילדים ונוער או פסיכולוג קליני" [עמוד 9]): לדעתי נשכח מקומם של העובדים הסוציאליים

הקליניים, שהם בעלי ניסיון רב במסגרות של בריאות הנפש, ובמיוחד של המרפאות והמחלקות לילדים ונוער, אשר בהן נצברו ללא ספק ידע וניסיון רבים בהערכת האינטראקציות שבין הילד להורים; מה עוד שאף המחברים נותנים מקום מכריע לבדיקת האינטראקציות ("בדיקת אינטראקציות היא כלי מרכזי בתהליך גיבוש של חוות הדעת" [עמוד 24]).

החלק הראשון, הבנוי מארבעה פרקים, מציג בפירוט ובבהירות, צעד אחר צעד, את כל הליך הכנת חוות הדעת: הפרק הראשון עוסק בתהליך עד לשלב עיבוד הממצאים לכתובת חוות הדעת. הוא כולל תהליכים המקדימים לבדיקת ההורים: איסוף חומרי הרקע, יצירת הקשר עם ההורים ושיחת הפתיחה. מפורטים בו תהליך בדיקת בני המשפחה, ההורים, הילדים והאינטראקציה בין ההורים לילדים וכן תהליך איסוף החומרים לגיבוש חוות הדעת. בדיקת ההורים מתמקדת לא רק בתפקודם, אלא אף במגבלותיהם, וניכר כי בהליך הבדיקה, הבודק לרוב הולך "על חבל דק שבין אמפתיה לחשדנות"; הפרק השני עוסק בכתיבה של חוות הדעת עצמה, במבנה ובכל חלק בה. בסקירת עיבוד הממצאים, מתואר הליך הדיון המקדים, המתקיים בצוות, כדי למנוע הטיות ולצורך עיבוד הממצאים מנקודות מבט מקצועיות שונות. ואכן רצוי כי כל הליך חוות הדעת ייערך בצוות רב-מקצועי (Pardess, Finzi & Sever, 1993). אופן כתיבת חוות הדעת מפורט ביותר ומהווה מעין דגם לכל העוסק בתחום; הפרק השלישי עוסק בעדות המומחה בבית המשפט; הפרק הרביעי מוקדש לדילמות וסוגיות נוספות וסוקר את החוזה עם הנבדקים, סוגיות שונות, הן פרוצדורליות והן הנוגעות להיבטים אתיים ולהטיות אפשריות, ואף תהליכי העברה והעברה נגדית.

חלקו השני של הספר, העוסק בהיבטים משפטיים, נכתב על ידי עורכת הדין יפעת שרון הדס, והוא משרטט את המערכת המשפטית, ההליך המשפטי ואופן מינוי המומחים ומציג את החקיקה בתחום דיני ילדים ואת שלושת החוקים הרלוונטיים (חוק הנוער, חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות וחוק האימוץ).

חלקו השלישי של הספר, העוסק בשירותי הרווחה, נכתב על ידי עפרית לוי, עובדת סוציאלית קלינית. חלק זה מתאר את מבנה המחלקות לשירותים חברתיים, הפנייה אליהן ואל עובד סוציאלי על פי חוק הנוער, סדרי הדין או חוק האימוץ, הליך גיבוש ההחלטות (ועדת תכנון, טיפול והערכה) וכן את יחידות הסיוע שליד בית המשפט לענייני משפחה.

החלק הרביעי והאחרון מציג תיאורי מקרה. שני מקרים עוסקים בגירושין ואחד עוסק באימוץ. מתוך המקרים הדנים בגירושין (הראשון שבהם מפורט יותר) עולה ביתר שאת רלוונטיות תרומתו של הספר; זאת נוכח הדיונים המתקיימים באשר ל"חזקת הגיל הרך", תחום שקבוצות כוח שונות מנסות להשפיע על החקיקה בו, והוא אף בעל היבט חברתי, שכן הוא קשור ליחסי הכוחות בין המגדרים. בהצגת מקרים אלו מתוארים ההסלמה ביחסים בין ההורים בעת תהליכי הפרדה ביניהם וההשלכות על הילדים, תהליכי החשיבה של הצוות (תוך התייחסות לנחיצותם של מבחנים

פסיכו-דיאגנוסטיים) ואף מרומז ההיבט של יחסי הכוחות החברתיים המתקיימים בין האב לאם (היבט שמקומו נפקד לאורך החלקים הקודמים).

המקרה הדהן באימוץ מדגיש את אי-ההפיכות של ההליך, המפקיע מידי ההורים הביולוגיים את זכויותיהם ההוריות ומנתק את הקשר בינם לבין הילד. בהליך חוות הדעת במקרה זה נכללות דמויות נוספות במשפחה המורחבת, לצורך בדיקת חלופות העשויות להתאים לגידול הילד (סבים, דודים). לביסוס ההמלצות נדרשות בדיקות פסיכו-דיאגנוסטיים. בפרק מודגש כי בחוות דעת בענייני אימוץ יש להתייחס לא רק לליקויים ההוריים ולמאפייני אישיותם של ההורים, אלא גם ל"אי מסוגלותם [של ההורים] להשתנות בעתיד הנראה לעין" (עמוד 135).

לסיכום, ניתן לראות בספר זה ספר בסיס, המקנה ידע על תהליך הערכת היכולות ההוריות, בשרטטו צעד אחר צעד את תהליך הכנת חוות הדעת, כמו גם ידע על הזירה המשפטית ומערכת שירותי הרווחה.

גילוי נאות: ד"ר גולומב הכשירה צוות לעריכת חוות דעת לבית המשפט והייתה מורתי הראשונה בתחום זה.

מקורות

Pardess, E., Finzi, R., & Sever, J. (1993). Evaluating the best interests of the child – A model of multidisciplinary teamwork. *Medicine and Law*, 12, 205–211.